

UOT 376

Könül Bayram qızı Qurbanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

Xüsusi təhsil kafedrasının müəllimi

ORCID 0009-0005-6664-7266

NİTQ PATOLOGİYALARININ ETİOLOGİYASI VƏ POZULMALARIN YARANMASININ SOSIAL-PSİXOLOJİ SƏBƏBLƏRİ

Кёнуль Байрам гызы Гурбанова

преподаватель кафедры Специального образования

Азербайджанского государственного педагогического университета

ЭТИОЛОГИЯ РЕЧЕВЫХ ПАТОЛОГИЙ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ПОЯВЛЕНИЯ РАССТРОЙСТВ

Konul Bayram Khurbanova

teacher of Special education department of

Azerbaijan State Pedagogical University

ETIOLOGY OF SPEECH PATHOLOGIES AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL CAUSES OF DISORDERS

Xülasə. Nitq insanlar arasında kommunikasiya və əlaqələr sisteminin aparıcı qüvvəsidir. Nitq sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətimizə adaptasiyası üçün əvəzəilməz rola malikdir. Nitq pozulmaları, onların yaranma səbəbləri mövzunun aktuallığını təmin edir. Nitq qüsurlarının yaranmasının əsas 2 səbəbi var. Orqanik və sosial-psixoloji. Orqanik səbəblərə bətdaxili dövrdə doğuş zamanı və ya doğuşdan sonra beynin inkişafdan qalması və zədələnməsi, nitq orqanlarının müxtəlif cür orqanik pozğunluqları aiddir.

Açar sözlər: *nitq, pozulma, etiologiya, sosial-psixoloji səbəblər*

Резюме. Речь является движущей силой системы общения между людьми. Речь играет незаметную роль в адаптации людей с ограниченными возможностями к нашему обществу. Речевые нарушения и причины их возникновения обеспечивают актуальность темы. Выделяют две основные причины дефектов речи. Органические и социально-психологические. К органическим причинам относятся недоразвитие и поражение головного мозга во внутриутробном периоде или после рождения, различные органические нарушения органов речи.

Ключевые слова: *речь, нарушение, этиология, социально-психологические причины*

Summary. Speech is the driving force of the communication and communication system between people. Speech has an indispensable role for the adaptation of people with disabilities to our society. Speech disorders and the causes of their occurrence ensure the relevance of the topic. There are 2 main causes of speech defects. Organic and social-psychological. Organic causes include underdevelopment and damage of the brain during the intrauterine period or after birth, and various organic disorders of the speech organs.

Key words: *speech, disorder, etiology, socio-psychological reasons*

Nitq patologiyasının müxtəlif səbəblərini nəzərdən keçirərkən, hər yaş mərhələsində anormal inkişafın ümumi qanunauyğunluqlarını və nitq inkişafının qanunauyğunluqlarını nəzərə alaraq, qüsurun baş vermə prosesini təhlil etməkdən ibarət təkamül-dinamik yanaşma istifa-

də olunur. Uşağı əhatə edən şəraiti də xüsusi olaraq öyrənmək lazımdır. Uşaq nitqinin patologiyasının əsas səbəblərini qısaca xarakterizə edək. Bu, fetal inkişafın perinatal, doğuş və postnatal dövrlərində zərərli amillərin hərəkətidir.

Perinatal patologiya hamiləlik dövründə, fetusun inkişafı dövründə zərərli amillərə məruz qalma nəticəsində baş verir: Doğuş patologiyası – doğuş zamanı zərər və ağırlaşmalar; Postnatal patologiya – doğuşdan sonra müxtəlif zərərli amillərin təsiri; Perinatal patologiya.

Hamiləliyin patologiyası. Ən ağır nitq qüsurları 4 həftədən 4 aya qədər olan dövrdə dölün inkişafı pozulduqda baş verir. Danışiq patologiyasının meydana gəlməsinə hamilə qadınların toksikozları, viral infeksiyalar (ARVI, qrip), ananın endokrin xəstəlikləri, travma və psixotravmalar (sinir stressi), Rh amilinə görə, qan uyğunsuzluğu, əlverişsiz ginekoloji tarix (düşmələr, abortlar) kimi amillər səbəb ola bilər. Dölün inkişafının pozulması hamiləlik dövründə dərmanlar, ionlaşdırıcı şüalanma, vibrasiya, alkoqolizm və siqaret istifadəsi ilə əlaqədar baş verə bilər.

Doğuşun patologiyası və ağırlaşmaları. Mamalıq patologiyası (dölün düzgün təqdim edilməməsi, çoxlu hamiləlik, polihidramniozlar, amniotik mayenin vaxtından əvvəl boşalması, dar çanaq, uzun və ya sürətli doğuş) doğuş zamanı asfiksiyaya (və ya hipoksiyaya) səbəb ola bilər.

Sinir sisteminin perinatal patologiyasında aparıcı yeri intrakranial doğuş travması və asfiksiya tutur. Asfiksiya – tənəffüs çatışmazlığı səbəbindən beyinə oksigen tədarükünün olmamasıdır. Hipoksiya isə oksigen aclığı deməkdir. Asfiksiya və kəllədaxili doğuş travması kəllədaxili qanaxmaya və sinir hüceyrələrinin ölümünə səbəb olur. İntrakranial qanaxmalar beyin qabığının danışma sahələrini tuta bilər ki, bu da beynin danışma mərkəzlərinin zədələnməsinə səbəb olur.

Beyin zədələnməsinin məruz qalma vaxtından və lokalizasiyasından asılı olaraq müxtəlif növ nitq qüsurları meydana gəlir. Məsələn, motor nitq analizatorunun mərkəzi üzvi zədələnməsi varsa, dizartriya meydana gəlir. Bu zaman nitq aparatının əzələlərinin innervasiyası pozulur (dodaq, dil, udlaq və s.). Nəticədə iflic, parez kimi ağır patologiyalar yarana bilər. Ananın və dölün qanının uyğunsuzluğu (Rhesus münaqişəsi və ya qan qrupunda münaqişə). Rhesus və ya qrup antikorları, plasentaya nüfuz edərək, fetusun qırmızı qan hüceyrələrinin parçalanmasına səbəb olur. Nəticədə eritrositlərdən mərkəzi sinir sistemi üçün zərərli bir maddə, dolayısı bilərənbir ayrılır. Onun təsiri altında beynin kortikal

hissələri, eşitmə nüvələri təsirlənir ki, bu da eşitmə qabiliyyətinin pozulması ilə birlikdə nitqin səs yaradan tərəfinin spesifik pozğunluqlarına səbəb olur.

Postnatal patologiya. Uşağın həyatının ilk illərində müxtəlif xəstəliklər: tez-tez yoluxucu viral xəstəliklər, meningo-ensefalit, erkən mədə-bağırsaq pozğunluqları yarana bilər ki, bu zaman nitq pozulmalarının yaranma ehtimalı olduqca böyükdür. Beyin sarsıntısı ilə müşayiət olunan kəllə travması. Beyin qabığının ayrı-ayrı sahələrinin keyfiyyətə yetişməməsi miras alındıqda əlverişsiz irsi meyl yaranır. Bu hallarda nitq pozğunluqları sinir sisteminin ümumi pozğunluğunun yalnız bir hissəsini təşkil edir və intellektual və motor çatışmazlığı ilə birləşir.

Valideyn alkoqolizmə meyilli olması prenatal dövrdə fetal ölüm, vaxtından əvvəl doğuş, asfiksiya, həmçinin həyatın ilk illərində uşaqlarda daha yüksək xəstələnmə və ölüm hallarının yaranmasına gətirib çıxarır. Uşaqlarda ümumi fiziki zəiflik, OHP təzahürü ilə zehni inkişafın ləngiməsi, diqqət, yaddaş, görmə, eşitmə və qavrayışın funksiyasının pozulmasına gətirib çıxarır. Artan diqqət dağınıqlığı, eyni zamanda aşağı idrak fəaliyyəti, şəxsi yetkinlik - bütün bunlar öyrənmə çətinliklərinə səbəb olur. Dölün inkişafı dövründə zərərli amillərə məruz qalma beyinə kəskin şəkildə ifadə edilən minimal üzvi ziyana səbəb olur. Bunlar MMD olan uşaqlardır – minimal beyin disfunksiyası. Onlar diqqət, yaddaş, motor pozğunluqları, müxtəlif nitq pozğunluqları ilə xarakterizə olunur. Ananın hamiləlik dövründə spirt, narkotik və tütün məmulatlarından istifadə etməsi. Elm fiziki, nitq və əqli inkişafda geriliyi ehtiva edən alkoqol embrion sindromunu təsvir etmişdir. Nikotin uterusda və plasentada qan dövrünü proseslərinə mənfi təsir göstərir, bu da amin turşularının anadan dölə daşınmasının yavaşlamasına səbəb olur.

Təhlükəli istehsalatda iş (həddindən artıq fiziki güc, zərərli kimyəvi maddələrlə təmas, ultrabənövşəyi şüalara məruz qalma, ionlaşdırıcı şüalanma). Hamiləlik dövründə ananın sinir sisteminin psixi vəziyyətinin özəlliyi (stress, uzunmüddətli depressiya, sosial stress, iqtisadi və maddi çətinliklər). İrsi meyl, genetik anomaliyalar. Nitq pozğunluqları həmişə irsi olmasa da, belə bir ehtimalı istisna etmək olmaz. Həyatın ilk illərində uşağın məruz qaldığı xəstəliklər (in-

feksion virus xəstəlikləri, neyroinfeksiyalar, beyin zədələri və qançırılar, xroniki xəstəliklər).

Sosial-psixoloji səbəblər. Uşağın nitqinin inkişafında bir sıra sosial-psixoloji səbəblər də təsir edir. Bu səbəblər nəticəsində uşaqda nitq ləngiməsi baş verə bilər. Bu səbəblər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. nitq mühiti düzgün qurulmaması; 2. başqaları ilə şifahi ünsiyyətin çatışmazlığı (yoxluğu); 3. uşağın nitqinə diqqətsizlik; 4. pedaqoji laqeydlik; 5. ailədə ikidillilik; yanlış tərbiyə üsulları, ailədə emosional-iradi sferanın pozulmasına, müxtəlif affektiv pozğunluqlara - nevrozlara və nəticədə nitq neqativizminə səbəb olan yanlış münasibətlər.

Sosial-psixoloji səbəblər ikinci dərəcəli səbəblərdir. Əsas səbəblər uşağın inkişafının prenatal, doğuş və postnatal dövrlərində olur. Və sonrakı amillər yalnız bu səbəbləri daha da gücləndirir. Bu səbəblərin hər biri və çox vaxt onların birləşməsi nitqin müxtəlif aspektlərinin pozulmasına səbəb ola bilər. Göstərdiyimiz bütün səbəb və bu səbəblərin bir-birinə qovuşması nitqin müxtəlif tərəflərinin pozulmasını şərtləndirir.

Nitq qüsurlarını yaradan səbəbləri araşdırarkən nitq qüsurları ilə mühafizə edilmiş analizator və onların funksiyaları arasındakı münasibətləri nəzərə almaq lazımdır. Onlar korreksiya təlimində kompensasiya üçün əsas mənbə təşkil edirlər. Uşaqların inkişafından geri qalmasının erkən aşkar edilməsi birinci növbədə “yüksək riskli” ailələrdə aparılır. «Yüksək riskli» ailələrə aşağıdakılar aiddir.

1. Artıq bu və ya digər qüsurlu uşağın olduğu ailələr; 2. Valideynlərdən birində və ya hər ikisində əqli gerilik, şizofreniya, eşitmə qüsuru olan ailələr; 3. Hamiləlik dövründə anaların ağır toksikoz (doğuşdan sonra) kəskin yoluxucu xəstəliklər keçirdiyi ailələr; 4. Uşaqların bətdaxili oksigen açlığı, doğuşdan sonra asfiksiya, zədə və ya neyroinfeksiya keçirtmiş, həyatının ilk aylarında kəllə-beyin travmaları almış ailələr.

Nitq inkişafının pozulmasının profilaktikası da uşaqların dispanzerizasiyası böyük rol oynayır. Bundan əlavə məktəbin və ailənin də nitq qüsurlarını aradan qaldırmaq və qarşısını almaqda rolu böyükdür. Buna görə də uşaq müəssisələri və ailə qarşısında duran əsas vəzifə uşağın nitqini inkişaf etdirmək və onun vasitəsilə sözün ən geniş mənasında ümumi mədəniyyətini yüksəltməkdir. Bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün uşaqlarda müşahidə edilən nitq qüsurları pedaqoji vasitələrlə korreksiya edilməli və qarşısı alınmalıdır. Göstərmək lazımdır ki, nitq qüsurları hər hansı amorf, qrup olmayıb, müxtəlif forma, xüsusiyyətlərə və xüsusi kliniki əlamətlərə malik olan anomaliyadır.

Problemin aktuallığı. Nitq pozulmalarının etiologiyasını və sosial-psixoloji səbəbləri araşdırmaq.

Problemin elmi yeniliyi. Nitq qüsurlarının korreksiya-reabilitasiyası işlərində problemin etiologiyasını, yaranma səbəblərini araşdırmaq vacibdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Uşaqlarda müşahidə edilən nitq qüsurları pedaqoji vasitələrlə korreksiya edilməli və qarşısı alınmalıdır. Korreksiya reabilitasiya istiqamətləri müəyyənləşdirilməli və buna uyğun pedaqoji proses qurulmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynova, N. Loqopediya. Dərslik. / N. Hüseynova. – Bakı, 2018.
2. Loqopediyanın nəzəri əsasları. – Bakı, 1999.
3. Hüseynova N., Rustəmovə L. Xüsusi pedaqogika. – Bakı, 2006.
4. Баттерворт Дж., Харрис М. Принципы психологии развития: пер. с англ. – М.: Когито-Центр, – 2000. – 350 с.
5. Волкова, Л.С. Логопедия. 3-е изд. / Л.С. Волкова, С.Н. Шаховская. – М.: Владос, – 1999. – 678 с.

E-mail: konulqurban91@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok. S.N. İsgəndərova,*
ped.ü.fəls.dok.dos. S.R. Aslanova

Redaksiyaya daxil olub: 09.10.2023